

İLÂHÎ VE BEŞERÎ İRADENİN ARAKESİTİ VE BİR RİSALE

Doç. Dr. Arif YILDIRIM*

ÖZET

Allah peygamberlerini sadece insanlara, ellerinde hiçbir yetkinin bulunmadığını, her şeyin plânlanıp programlandığını, kim ne yaparsa yapsın, bu planın dışına çıkılamayacağını bildirmek için göndermiş değildir. İnsanoğlu kâinata büyük işler yapacak güçte yaratılmıştır. Bunun da onun güç ve yetkilerini kısmakla gerçekleşmeyeceği ortadadır. Allah'ı ve İslâm dinini, realitelerle ters düşürerek savunmak mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: Kaza, kader, cebir, irade hürriyeti

ABSTRACT

Joint Point in Divine Will And Human Will And A Booklet

Allah sends prophets to human. But He isn't cancel entirely willpower of human. Human has been created to make great things in universe. It is obvious that this duty requires willpower and authority. It is possible to defend Allah and religion but it is necessary to suit reality.

Key Words: Fate, forcing, will, freedom of will.

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi

Giriş

İnsanın sorumlu olduğu iş ve davranışlarda kudret ve iradesinin bulunup bulunmadığı, bulunuyorsa nerede başlayıp nerede bittiği, kelâm ilminin en çetin problemlerinden birini oluşturmaktadır. Genellikle Mu'tezile'nin bu problemi çözmek için, Allah'ın iradesinin insan fiillerine hiç karışmadığını, başka bir deyişle, Allah'a âit olanın Allah'a, insana âit olanın da insana verilmesi gerektiğini söylediği bilinmektedir. Bu çözümlü yetersiz bulup eleştiren Eş'arî kelâmcıların önerdikleri çözümler de yetersizlikten kurtulamamıştır. Onlar, Ehl-i Sünnet adına konuştuklarını söyleyerek, meseleyi Allah'ı etkisiz kılma (tâtil) endişesiyle Cebriyecilere yakın bir tarzda ele almaktadırlar. Selefin akîdesi olarak da sunulan bu görüşe göre, Allah kulların iyi ve kötü işlerini diler. Yani îman da küfür de Allah'ın dilemesiledir. Allah kendisine isyan edilmesini dilemeseydi, İblis'i yaratmazdı. O halde, kâfirin küfrü ve mü'minin îmanı Allah'ın kazası, kaderi, irade ve meşiyetiledir. Bununla birlikte Allah îman ve tâata razı olur, küfre ve mâsiyete gazap eder. Allah dilediğini hakka iletir, dilediğini saptırır; saptırdığı kimsenin Allah katında hiçbir hücceti ve özürlü olamaz. Fazlı ile kimisini cennetlik, adlîle de kimisini cehennemlik yapmıştır. Allah yaptığından sorumlu tutulamaz. Kişiyi ancak kaderde yazılan isabet eder. Kişi Allah'ın kaza ve kaderinden kurtulamaz¹.

Mâtürîdî² ve tâbîlerinin³ bu problemle ilgili olarak bâzı çözüm denemeleri olmuştur. Bunlardan birisi, meydana gelen her fiili Allah'ın iradesine bağlamak, cebirden kurtulmak için de bu iradeyi ezeli ilim vasıtasıyla insanın hür iradesine tabî kılmak şeklindedir. Daha açık bir söyleyişle; Allah, insanların ilerde hür iradeleriyle neyi seçeceklerini önceden bilmiş ve onların dilediğini dilemiştir. Gerek Eş'arîler, gerekse Mâtürîdîler burada iki hususu göz önünde bulundurmaktadırlar. Bunlardan birincisi, Allah'ın mülkü olan kâinata O'nun iradesi olmadan hiçbir şeyin meydana gelemeyeceği; ikincisi de Allah'ın, sapıklığı ve Kendisi'ne düşmanlığı seçeceğini bildiği bir kimsenin hidayetini ve dostluğunu dilemesinin câiz olamayacağı, zîra bunun zâf ve acziyet belirteceğidir. Mâtürîdî'nin ve tâbîlerinin görüşünü kimi Eş'arîler de kabul etmektedir. Nitekim Sadüddîn Taftâzânî (ö. 793/1391), Ömer en-Neseî'nin

¹ es-Sabûnî, Ebû Osman İsmâîl, Akîdetü's-Selef (Mecmûatü'r-Resâilü'l-Müniriyye içinde), Beyrut, 1970, I, 126-127.

² el-Mâtürîdî, Ebu Mansur, Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü Ehlî's-Sünne*, nşr., Fatıma Yûsuf el-Haymî, Beyrut, 1425/2004, I, 28; II, 173.

³ en-Neseî, Ebu'l Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil (Mecmau't-Tefâsîr kenarında)*, İstanbul, 1320, II, 672; VI, 429.

(ö. 537/1142) “Kulların seçmeli fiilleri vardır. Eğer bu fiiller iyi ise sevapla, kötü ise azapla karşılık görürler” cümlesini açıklamak üzere şunları söylemektedir: “Şu halde gerçek, “Kulun hiçbir kudreti, hiçbir iradesi ve filli yoktur. Onun hareketleri, cansız varlıkların hareketleri mesâbesindedir” diyen Cebriye'nin iddia ettiği gibi değildir. Bu iddia tamamen bâtıldır. Çünkü biz, vücudunu iradeli olarak hareket ettiren sağlam insanın hareketleriyle, titreme hastalığına tutulmuş olanın hareketlerini zarûfî olarak farklı buluyor ve birincisinin seçmeli, ikincisinin ise mecbûrî olduğunu biliyoruz. Eğer kulun hiçbir filli olmasaydı, ne onu mükellef tutmak ne de fiilleri dolayısıyla onun sevabı veya azabı hak edeceğini söylemek mümkün olurdu. Dilimizde, *namaz kıldı, oruç tuttu*, v.b. hür seçimi gerektiren fiillerin insana isnat edilmesi de onların gerçek sahiplerinin fâilleri olduğunu gösterir. Oysa *boyu uzadı ve rengi karardı* v.b. fiillerin sahiplerine izafe edilmesi gerçek değil, mecaz yoluyla. (...) Allah'ın insan fiilleri ile ilgili bilgisi ve iradesi, bu fiillerin zorunlu olmasını gerektirmez. Çünkü Allah, insanın kendi hür iradesi ile bir takım işleri yapacağını veya bırakacağını ezelde bilmekte ve kulun dilediğini murad etmektedir⁴.” Bu îzaha göre, ne Allah'ın insan fiillerinde tamâmen etkisiz kalması, ne de insanın sorumlu olduğu fiillerine mecbur olması gerekir.

Şemseddîn Semerkandî ise söz konusu mahzûru bertaraf etmek üzere, yukarıdakinden biraz farklı bir çözüm öneren çok kısa bir risale yazmıştır. Makalemizde bu risalenin müellifinin kısa biyografisini, risalenin metnini, kısa tanıtımını, tercümesini ve değerlendirmesini sunmaya çalışacağız.

1.Şemseddîn Semerkandî'nin Kısa Biyografisi:

Adı Muhammad, lâkabı Şemseddîn, baba adı Eşref, memleket nisbesi es-Semerkandî'dir. Lâkabına eklenen es-Seyyid el-Hüseynî nisbesi onun Hz. Hüseyin'in soyundan geldiğini hatırlatırsa da bu konuda kesin bir bilginiz yoktur. Bu nisbe gerçek olabileceği gibi, onun teberrüken/mânevî bir bağ olarak kullanılmış olması da muhtemeldir.

Semerkandî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmiyor. Risalenin bulunduğu yazma mecmuanın sonunda geçen kayda göre, 686/1287 tarihinde Mardin'de bulunduğu ve oradaki talebelerin isteği üzerine Burhanüddîn en-Neseffî'nin (ö.

⁴ et-Taftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l Akaid*, İst., 1308, s. 114-116; krş., el-Beydavî, Abdullah b. Ömer, el-Kadî, *Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, (Mecmau't-Tefasir içinde) İstanbul, 1320, VI/429.

687/1288) *el-Mukaddime fi'l-Hilâfiyyat (fi-İlmi'l Cedel)* adlı esere *Miftâhu'n-Nazar* ismiyle bir şerh yazarak oranın Artuklu devleti hükümdarı olan Kızıl Arslan'ın kütüphanesine hediye ettiğine nazaran, bu târihte şöhret kazanmış ve gençlik yaşlarını geride bırakmış bir çağda, yâni meselâ en az elli yaşları civarında bulunduğu, dolayısıyla Hicrî VII. asrın birinci yarısı içerisinde doğduğu düşünülebilir. Ölüm tarihi hakkında da belirsizlik vardır. Kâtip Çelebi (1608-1656) Semerkandî'nin Hicrî 600/1204 yıllarında öldüğünü yazmaktadır⁵. Ancak bu, gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü, bizim kaynak olarak aldığımız mecmuada birçok risalelerin Hicrî 600 içerisinde kaleme alındığını, diğer yandan, Semerkandî'nin kelâm konusundaki en meşhûr eseri olan *es-Sahâif* kitabına yine kendisinin yazdığı *el-Meârif* adlı şerhin sonunda vefat tarihi olarak 702/1303 kaydının geçtiğini, ancak alt tarafına “ve işrîne” şeklinde bir tashih kaydının ilave edildiğini görmekteyiz⁶. Eğer yanlış anlamadıksa, buna göre, müellifin ölüm tarihinin 722/1322 olması gerekmektedir. Ayrıca sözü geçen mecmuadaki eserlerin müstensihî olduğu anlaşılan Muhammed b. Mahmud b. Ömer el-Gâzi el-Meşhûr bi-Seyf es-Semerkandî, yazdığı risaleleri tashih etmek üzere, Hocende (Hocend) kentindeki Şemseddîn es-Salguriyye (es-Salgurciyye?) medresesinde 705/1305 ve 706/1306'da müellif huzurunda okuduğunu ve müellif nüshası ile karşılaştırdığını söylemektedir ki, bu da müellifin bu yıllarda hayatta olduğunu göstermektedir⁷. Sonuç olarak, risale müellifi Semerkandî'nin, 702/1303'den sonra ve 722/1322 târihine kadar uzanan zaman içerisinde vefat ettiğinin kesin olduğunu söyleyebiliriz. Fakat her şeye rağmen müellifin hayatı hakkında ilgili kaynaklarda doyurucu bir bilginin bulunmadığını söylemek durumundayız.

Risalenin müellifi aklî ve naklî ilimlerde birçok kitap ve risale yazmıştır. Orijinalliklerden birisi de, Euklides'in geometri ile ilgili teoremlerinin daha kısa yoldan isbat edilebileceğini iddia etmesi ve buna dair bir eser yazmış olmasıdır⁸. Kâtip

⁵ Krş., Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, *Keşf-üz-Zünûn an Esâmi-il-Kütüb vel-Fünûn*, nşr. Şerafettin Yaltkaya-Muallim Rifat, İstanbul, 1362/1943, I, 39; II, 1326.

⁶ es-Semerkandî, *el-Meârif Şerhu's-Sahâif*, Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Bölümü, no. 1688, vr. 1/a.

⁷ es-Semerkandî, *es-Sahâifü'l-İlâhiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi Lâleli bölümü, no. 2432/1, vr. 33/b, 52/b, 153/a, 168/b.; daha fazla bilgi için bkz., Yörük, İsmail, *Şemseddin Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1987, s. 3 v.d.

⁸ Bkz. *Şerhu Eşkali't-Te'sîs*, (Kadızzade Rûmî'nin şerhiyle birlikte), İst., 1268.

Çelebi onun hakkında *araştırmacı filozof* mânasına gelen “el-Hekîm el-Muhakkık” ifadesini kullanmaktadır⁹.

Semerkendî'nin, Eş'arî kelâmcılardan ve özellikle Fahrüddin Razi'den etkilendiği ve kendisinden sonraki Sadruşşerîa, et-Taftazanî ve el-Curcanî gibi ünlü kelâmcıları etkilediği, adı geçenlerin eserlerinde ondan alıntılar yapmasından anlaşılmaktadır¹⁰.

2. Risalenin Tanıtımı:

Kanaatimize göre, Semerkandî'nin risalelerinden biri de makalemizin metnini teşkil etmektedir. Ancak, bu risalenin müellifin öğrencisi olduğu ve eserlerini istisnah ederek huzurunda okuduğu anlaşılan es-Seyf es-Semerkandî namı ile meşhur olan Muhammed b. Mahmud b. Ömer el-Gâzi'ye âit olma ihtimali de vardır. Fakat risale Seyf-i Semerkandî'ye ait olsa bile, fikir bakımından Şemseddin Semerkandî'nin görüşlerine aykırı düşmediği söylenebilir. Risalenin edisyon kritiğini yapma imkânımız bulunmamaktadır. Risalenin, Mûtezile'nin çok az bulunduğu Semerkand bölgesindeki Mûtezile alimlerinden biri tarafından yazılmış olma ihtimali bizce varid değildir. Esasen risaledeki görüşlerin Mûtezile'den biri tarafından ileri sürüldüğüne şahit olunmamıştır. Bu görüşlerin Mâtürîdî'ye ait olduğunu söylemekten başka bir seçenek görülmemektedir. Eser Süleymaniye Kütüphanesi Lâleli Bölümü 2432/1 kayıt numaralı es-Sahâif adlı yazmanın son varakı olan 34/a da yer almaktadır. Risalenin adı yoktur. Konusu, İlâhî ve beşerî iradenin münasebetiyle ilgilidir. Hattı ise nesih-dîvânî karışımıdır.

3. Risâlenin Metni:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله رب العالمين والصلاة على سيد المرسلين وعلى آله وأصحابه
الطاهرين . وبعد : فإنَّ أغمض معارف أصول الدين وأصعبها معرفة قضاء
الله تعالى وقدره وكيفية تعلق ارادته بأفعال العباد . ولهذا اختلفت المذاهب
والآراء فيهما وتحير العقلاء في تحقيقهما واعتقدتهما الأكثرون على وجه لزم

⁹ Kâtip Çelebi, a.g.e., I/39.

¹⁰ Bkz. Sadruşşerîa, *Ta'dîlül-Ulûm*, vr.173; et-Taftazanî, *Şerhu'l-Makasid*, I,13; el-Curcanî, *el-Hâşiyetü'l-Kübra*, İst. 1277, s.43.

الجبر والتكليف بما لا يطاق وغيرها من الشبه والشكوك كما سنذكر . وابي المحققون هذا الاعتقاد.

وقضاء الله تعالى على اعتقاد الأكثر هو: حكمه الأزلي الموجب لما يكون فيما لا يزال إيجاب العلة للمعلول ، وهذا بعيد ، إذ يلزم منه ما لا يليق بعظمة الله تعالى وجلاله وحكمته ورحمته من الجبر والتكليف بما لا يطاق المنفيان بالنقل والعقل (لا يكلف الله نفسا الا وسعها لها ما كسبت وعليها ما اكتسبت¹¹) ومن الظلم في تخصيص بعض العباد بالكفر والبعض بالإيمان ، ثم تعذيب الكفار في جهنم خالدا ، وانشاء الشرور والآفات للأنبياء والصالحين وغيرهم الموجب للسفاهة والعبث ، ومن العبث في إرسال الرسل وإنزال الكتب والأمر والنهي والوعد والوعيد ومن انتفاء القدرة عن الخالق والمخلوق ، لوجوب الكائنات حينئذ ، وأمثال هذه لاتليق بأدنى مخلوق ، فكيف يليق بالخالق الحكيم الرحيم الكريم العدل الغني جل جلاله وعم نواله .

وقضاء الله تعالى على رأي المحققين هو : حكمه الأزلي المطابق لما يكون فيما لا يزال من أفعاله المناسبة للحكمة والمصلحة وأفعال العباد الاختيارية وغير الاختيارية كحركة الصحيح وحركة المرتعش . وهذا الحكم هو العلم التصديقي المعروف عند أهل العلم .

والقضاء بهذا المعنى لا يمنع قدرة العبد والاختيار بل يقرهما ، لأنه حكم أنه يفعل بقدرته واختياره . فحينئذ لامانع للكافرين عن الإيمان من الله تعالى بل من نفسه تقليدا وعنادا وتقصيرا في التفكير وطلب الحق . فلهذا يستحق العقاب ، وحينئذ سقطت الشبه الآتية على القضاء .

ثم إرادة الله تعالى تكون متعلقة بإرادة العبد بأن يريد أن يفعل العبد بإرادته وقدرته المعطيين له ، كالسيد بالنسبة الى عبده المأذون . وحينئذ ، كل ما فعل العبد بإرادته وقدرته يكون بإرادة الله تعالى ، ولا يلزم الجبر ، لأنه حينئذ فعل بإرادته وقدرته . هذا تحقيق هذا الموضع فمن أراد الحق فليُنظر فيه . والله أعلم وأحكم¹².

4. Risalenin Tercümesi

Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd ve peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed'e, ailesi ve temiz arkadaşlarına salât olsun. Bu girişten sonra, (bilmek lazımdır ki) İslâm dininin îtikat konularına dair bilgilerin en kapalı olanı ve en zor anlaşılını, hiç

¹¹ el-Bakara(2), 286.

¹² es-Semerkanî, es-Sahâfû'l-İlâhiyye, Süleymaniye Kütüphanesi Lâleli bölümü, no. 2432/1, vr. 34/a.

şüphesiz ki, Allah'ın *kaza* ve *kaderi* ve O'nun iradesinin insan fiilleriyle ilgilenmesinin nasıl olduğudur. Bu yüzden o iki konudaki mezhepler ve görüşler değişik olmuş, mütefekkirler de bu iki konunun gerçek yüzünü araştırıp ortaya koymada şaşkınlığa düşmüşlerdir. Pek çokları ise bu iki hususa; kendisinden cebir, insanın gücünün yetmeyeceği şeyle mükellef tutulması ve -biraz sonra söyleyeceğimiz gibi- daha başka bâzi şüpheler lâzım gelecek şekilde inanmıştır. Ancak, meselenin gerçek yüzünü ortaya koymaya çalışanlar mezkûr sakıncaları gerektiren bu inancı kabul etmekten çekinmişlerdir.

Allah'ın kazası: (Kelâmcılardan) Çoklarının inancına göre Allah'ın kazası, O'nun, gelecekte olacak işleri, sebebin sonucu gerektirmesi kabilinden olmak üzere, gerektiren ezeli hükmüdür. Ancak, bu tanım, gerçekten uzaktır. Çünkü bundan Allah'ın yüceliğine, hikmet ve rahmetine lâyık olmayan cebir ve güç yetirilemeyen şeylerle teklifte bulunması lâzım gelir. Oysa her iki durum, hem nakil hem de akilla reddedilmektedir. Bu konuda naklî delillerin başında, "Allah hiçbir insana gücünün yettiğinden başka bir şeyi teklif etmez. Kişinin kazandığı iyilik kendi lehine, kazandığı kötülük de kendi aleyhinedir¹³" mealindeki âyet gelir. Ayrıca bu şekilde tanımlanan kaza; bir kısım insanları küfre, bir kısmını da îmana tahsis etmek, sonra da bu şekilde küfre tahsis edilenlere Cehennemde ebedi olarak azap çekirmek; peygamberlerin, sâlihlerin ve benzerlerinin başına dünyada yaramazlıklar ve âfetler getirmek gibi zulümlerin ve akılsızca/boş işlerin meydana gelmesini, peygamberleri göndermenin, kitapları indirerek emir, nehiy, vâd ve vâidde bulunmanın boşuna olmasını gerektirmektedir. Diğer yandan böyle bir tanım Allah'ın ve insanların hür iradeli olmasını da ortadan kaldırmaktadır. Çünkü bu takdirde (Allahın iradesinin mücip olması durumunda) Yaratan ve yaratılanın fiilleri kendilerinden hür irade ile değil, sonucun sebepten meydana gelmesi gibi mecbûri olarak meydana gelmiş olacaktı. Halbuki bütün bunlar en aşağı derecede bir mahlûka dahi lâyık değilken; nasıl olur da hikmet, rahmet, kerem, adâlet sahibi olan Allah'a lâyık olabilir?

İşin hakikatini ortaya koymaya çalışanların görüşüne göre *Allah'ın kazası:* Allah'ın, gelecekte hikmet ve maslahata münasip fiilleri ile kulların ihtiyarî olarak yapacakları veya kendilerinden mecbûren meydana gelecek olan fiillere uygun düşen ezeli hükmüdür. İhtiyarî olan fiillere, sağlam bir insanın hareketini, ihtiyarî olmayan fiillere de inmeli (nüzul/Parkinson Hastalığı'na tutulmuş) bir insanın hareketini örnek

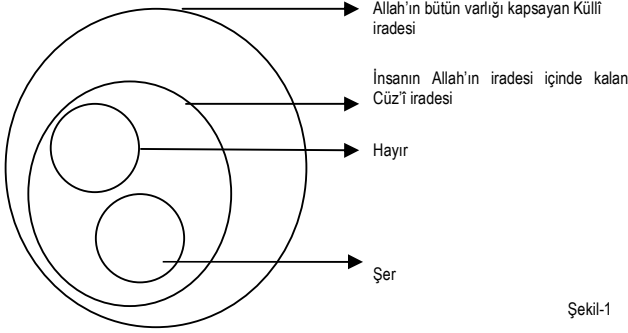
¹³ el-Bakara(2), 286.

verebiliriz. İşte ilim adamlarının nazarında doğru ve kabul edilmeye lâyık olan görüş budur. Bu mânası ile *kazâ*, insan gücünü ve seçimini engellemez; aksine onları lâyık oldukları yere oturtur. Çünkü Allah, insanın kendi gücü ve seçimi ile bir takım işleri yapmasına hüküm vermiştir. Bu durumda inkârcıları Allah'a inanmaktan alıkoyan ve doğrudan Allah'tan kaynaklanan bir sebep yoktur. Onları îmandan alıkoyan sebep, insanın kendisinden kaynaklanan taklit, inat, düşünme ve gerçeği araştırmada eksik davranma gibi hususlardır. Bu yüzden, kâfirler azâbı hak etmiş olur. Bu îzah tarzı ile Allah'ın kazası hakkında ileri sürülen şüpheler kalkmış olur.

Allah'ın iradesinin kulun iradesi ile ilgisi; Allah'ın, kulun kendisine verilmiş olan kudret ve irâde ile iş yapmasını dilemesi sûretiyle olur. Bu durum, kendisine çalışma izni verilen bir işçinin işverenle olan ilişkisine benzetilebilir. Bu sûretle insanın kendi irade ve kudretiyle yaptığı her şey (dolaylı olarak), Allah'ın iradesi ve kudretiyle yapılmış sayılır ve cebir de lâzım gelmez. Çünkü insanın iradesi ve kudreti, Allah'ın iradesi ve kudretiyle meydana gelmektedir. Meselenin gerçek şekliyle ortaya konuluşu burada anlatıldığı gibidir. Bu îtibarla gerçeği bilmek isteyen, bu risalede anlatılana baksın. En iyisini bilen, en doğru hükmü veren Allah'tır.

4.Risalede Verilen Bilginin Şematik Olarak Gösterilişi:

Şemseddin Semerkandî'nin yukarıda metnini ve tercümesini sunduğumuz risalesinde, insanı bağımsız yaratıcı yapma ve Allah'ı insan fiillerine doğrudan karıştırma şeklindeki iki aşırılıktan kurtulmak için önerdiği çözümü şematik olarak şekildeki gibi göstermemiz mümkündür: (Bkz. Şekil-1)

Şemada görüldüğü gibi, en dıştaki daire Allah'ın kudret ve iradesini sembolize etmektedir. Bu kudret ve irade bütün mümkünatı kuşatmıştır. İkinci daire, kuşatılmış varlık dairesi içerisinde bulunan insanın potansiyel/nötr haldeki iradesini sembolize etmektedir. Yani Allah, insanlara bir takım iş ve davranışları hür olarak seçebilmeleri için, potansiyel/nötr/şekillenmemiş halde bir irade gücü vermeyi ve böylece insanların dileyici olmasını dilemiştir. Burada İlâhî iradenin objesi, insanın fiilleri değil, insanın hayrı veya şerri seçmek sûretiyle şekillenmemiş iradesinin kendisidir. İşte ikinci daire, insanın henüz kanalize olmamış bu iradesini sembolize etmektedir. İnsanın yükümlü ve sorumlu olması için böyle bir irade gücünün bulunması şarttır. En içteki iki daire ise, hayır ve şerri, yani iyi ve kötü fiilleri sembolize etmektedir. Hangi fiilin iyi, hangi fiilin kötü olduğunu belirleme yetkisi Allah'a, iyi veya kötüyü seçme kula aittir. Şu halde Allah, kulun hayrı veya şerri dilemesini değil, sadece dileme gücüne sahip olmasını diler. Böylece hayır ve şer kulun iradesinin objesi olmaktadır. Allah kulların hür iradeli olmasını dilemeseydi, onlar iradeli olamazlar, yani dileyemezlerdi. *"Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz¹⁴"* mealindeki âyetin bir mânası budur. Bu sebeple Allah'ın iradesinin, kulun iyi veya kötü fiilleri seçmesine doğrudan bir müdahalesi yoktur. Allah'ın iradesi, doğrudan kulun şekillenmemiş, yani potansiyel haldeki hür iradeli olmasıyla ilgilidir. O halde iyi veya kötü fiili seçme ve dolayısıyla sorumluluk kula aittir.

¹⁴ el-İnsân (76), 30.

ÖZET VE SONUÇ

Yukarıdaki metinde önerilen çözümü şu şekilde de özetlemek mümkündür. Kader, Allah'ın kâinatı, kendisinin belirlediği âdil ölçülere göre yaratma ve yönetme plânıdır. İlâhî ölçü kader, ölçüye göre biçmek de kazadır. İnsanın irade dairesi içerisindeki fiillerden iyi veya kötü olanı ve karşılıklarını belirleme yetkisi Allah'a aittir. Allah, insanlara ontik olarak onların eylem dairesine/alanına giren fiilleri yapmaları veya bırakmaları için gerekli olan seçme ve iş yapma gücünü vermiş, sonra da kendisinin belirlediği iyi ve kötü fiilleri onlara bildirmiştir. O halde sorumluluk; adâlet ölçülerine uygun olarak hazırlanan ve doğru uygulanmak üzere insanın tercihine sunulan kader ve kaza plânına değil, o plânı doğru uygulamayan insana aittir. İnsan Allah'ın verdiği kudret ve iradeyi Kur'ân ile sunduğu plâna uygun olarak kullanır/plânı doğru olarak uygularsa kurtulur, aksi halde helâk olur.

Semerkandî'nin önerdiği bu çözüme göre, ne kulun fiili Allah'ın iradesi kapsamı dışında bırakılmıştır; ne de iyi veya kötü fiilleri Allah'a mal edilmek suretiyle yaptıklarına mecbur edilmiştir. Eş'arî kelâmcıların bu çözüm tarzına da sıcak bakmayacakları açıktır¹⁵. Çünkü bu çözüme göre, Allah insana hür irade vermiştir. Bu da insanın Allah'a ihtiyacı olmaması sonucunu doğurur. Halbuki Allah zengin, insanlar ise dâima fakir, yâni Allah'a muhtaçtırlar.

Fakat Eş'arîler bu görüşleriyle âdeta Allah'ın verdiği kısıtlamakta ve Kur'ân'ın beyanlarına ters düşmektedirler. Çünkü Kur'ân birçok ayetlerde Allah'ın insana bir takım şeyleri verdiği açıkça bildirmektedir. Allah, insanları adil bir şekilde imtihan etmek için, onlara bir takım imkânlar ve fırsatlar vermiştir. Allah'ın bu konuda çok cömert olduğu; kendisini inkâr eden, dinine ve peygamberine en ağır hakaretleri yağdıran milletlere alabildiğine fırsat ve imkân vermesiyle sâbittir. Dolayısıyla Eş'arîler'in bu derece endişeye düşmelerine mahâl yoktur. Şurası bir gerçektir ki, Allah peygamberlerini insanlara sadece ellerinde hiçbir yetkinin bulunmadığını, her şeyin alternatifsiz şekilde plânlanıp programlandığını, kim ne yaparsa yapsın, bu plânın dışına çıkılamayacağını bildirmek için göndermiş değildir. İnsanoğlu kâinata büyük işler yapacak güçte yaratılmıştır. Bunun da onun güç ve yetkilerini kısıtlamakla gerçekleşmeyeceği ortadadır. Allah'ı ve dini, realitelerle ters düşürerek savunmak mümkün değildir.

¹⁵ Geniş bilgi için bkz., Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, İstanbul, 1997, s. 167 v.d.